

84/2p=Балл

LV 298

C22053

Шауаланы
Акат

БЕЛГИ

Халкзыбыз кёчгюнчюлюкге тюшгенли
60 жыл болганына аталып чыггады

...Сюйген тенглери, атын эсгеригиз.
«Аман дуниядан алгъан юлюшю бу-
ду», – дегиз. «Къойгъан саугъасы да бу-
ду», – дегиз. Муну сизге жазгъан – амал
табалмагъан жарлы эгечи. Муну сиз-
ге буюргъаным ючюн, айып этмегиз.
Кесимча жарсыгъанлагъа айтама.

С а у д и й х а н

ер. V
ШАУАЛАНЫ АКАТ

БЕЛГИ

Назмула, жырла,
кюйле, ийнарла

СВР 053

Нальчик
«Эльбрус»
2004

ГОСИД. КОСТВЕННАЯ
(НАЦИОНАЛЬНАЯ) БИОТЕКА
Кабардино-Балкарская Республика

с(Бэлк)2
Ш 296

*Акатны жазгъанларын,
жыйышдырып, басмагъа хазырлагъан,
ал сёюн, эсгertiулерин да жазгъан –
Бегийланы Абдуллах*

Шаваев А. Х.

III Знак: Стихотворения, песни-плачи, лирические песни / Сост., вступ. сл., комментарии Бегиева А. М. – Нальчик: Эльбрус, 2004. – 88 с.

ISBN 5-7680-1963-4

Творчество талантливого стихотворца Аката Хамзатовича Шаваева (1928–1957) до последнего времени было известно лишь узкому кругу его современников.

Любовь к своему народу, безграничная вера в светлое будущее страны и народа нашли отражение в творчестве рано ушедшего из жизни поэта. Зоркость видения, живой образный язык – вот отличительные черты стихотворений, включенных в книгу «Знак».

III 4702100200-013 2004
М 125 (03)-2004

© Шауаланы А. Х., 2004
© Шауаланы С. Х., 2004
© Бегийланы А., жарашдырылгъаны, ал сёю, эсгertiулерин, 2004

ISBN 5-7680-1963-4

«БИЗ МЫНДА ЁЛЮП КЪАЛЛЫКЪ ТЮЙЮЛБЮЗ...»

Халкъыбыз кѣчгюнчюлюкден къайтхан жыл бек фахмулу жашларындан бирин анда асырап келгенин энди ангыларыкъбыз. Ол анда, «аты айтылмазлыкъ заманда», халкъыбызны жүрек сезимин, сагъышын суратха тюшюрюп къояргъа деп, Башындан берилгеннге ушайды. Жазуу иши, 1944 жылда, март айда башланып, 1957 жылда жашауу бла бирге бошалгъанды, «халкъла, къууанып, артха къайтханда».

Ол – Шауаланы Ахматды.

Анга, Ахмат демей, Акат, Жырчы Акат деп къоюучу эдиле, жыр айтыргъа бек сюйгени ючюн. Кеси жыр тагъады деб' а, къысха адамлары окъуна билмегендиле.

*Халкъ жырла айтхан сунуп тургъанбыз,
Сен жазгъанынгы билалмай.*

Эгечинг ёллюк, дефтеринг айтды,

Кѣз жашларынгы тыялмай, –

деп жилягъанды жарлы эгечи Саудийхан, къарындашы ёлгенден сора табылгъан дефтерлерин окъуп.

«Кѣз жашларын тыялмагъан дефтерле»... Фахмуну юсуне – фахму.

Аланы окъугъандан сора ангылагъан эди Саудийхан, «ах кюнюм» деп, сейир этип, эндиге дери билмей тургъан затын:

*Жыр да, жиляу да бирди, ах кюнюм,
Ичинде оту болгъаннга...*

Сезиминде бир Тейри эшиги ачылгъан эди...

Андан сора жангыдан төгюлген эдиле Саудийхан-ны кёз жашлары, жыр-жилямукъ болуп, «ауруу тал-лагъан билегим» деп...

Акат Шыкъыда туугъанды. Кязим хажини кёз туурасында чабып айланганды. Аны таш юйчюгю-ню аллы бла школуна жүрюгенди. Эски гюрбежиси-не кире, Кязим аппаны сёзюне тынгылай, назму, жыр деген затлагъа сагъая, ол затла жүрегине, къанына-жанына сингип, алай ёсгенди.

Анса уа «жырдан тоймаучу» атасы Хамзат, «ауузун-дан чыкъгъан сёзю назму бла ийнар» болуп... Анса уа мен эсгерген эгечи Саудийхан а къалай терен сезе болур эди сёзю магъанасын, макъамын, къарында-шына аллай кюйле эталгъан!

*Мутхуз суратла алдырыучу эдинг,
Алдыргъанынг да къуранмай,
Суратынг къайдан жарырыкъ эди,
Жанынг, санларынг къууанмай?..*

Сёзю, жашауну, жырны, жиляуну да бирлигин алай сезе билген!..

Анса уа анасы Афу, сёзю, жырны къууатын Шауаладан кем билмеген Гайыланы къызлары... Къаллай зауукъ бешик жырла айтхан болур эди балачыгына!

Ёзге – Акат кеси уа! «Мен жашагъан дунияда жыр, назму деген затланы бек суйгенме, ала бла бек кюре-шеме», – деп.

Къысхасы, жашау башындан окъуна Акатны жыр-чы болургъа хазырлай эди. Жырларгъа тап заман тюшмеди ансы. Десем да, уллу бушууну жыргъа салыргъа уллу жырчыла керекдиле. Жашау аллай жырчысын кеси ёсдюреди.

Кёчгюнчюлюк къыйынлыгъы – ачыу-бушуу, ач-лыкъ-жаланигачлыкъ, ауругъан-ёлген, учузлукъ,

жаспассызлыкъ — бары да бир жюк болуп, бир адамны башындан басханда, ол къалай «жырлар», жүрегинде не сезим жаратылыр, ауузундан къаллай сёзле чыгъарла деп сынагъанча, къадар алай этгенди, кёчгюнчю жашчыкълада бек абаданын, бек тирисин, жүрегинде жыры болгъан бир гюняхсыз жанны сайлап. Ол кезиуде Акатха оналты жыл бола эди, андан таматала урушда эдиле. Сынау ол чекден башланган эди.

Алгъадан айтайым: Акат ол жюкню кётюралмагъанды. Ол тукъум затха аны кючю къарыяллыкъ да туююл эди, андан бойлуракъла да болалмагъандыла. Ол сынаудан къутулгъанла — кючлери-къарыулары уллудан туююл — кезиу жетмегенден! Насыплары алгъаракъ болгъандан. Аллай сынауланы энчи адамла кётюралмайдыла — халкъ кеси болмаса. Ёз жанын къутхаралмагъан эсе да, Акат ол сынаудан намысы бла чыкъгъанды, жашау аны сындыралмагъанды, тюнгюлталмагъанды, кишилигин, адамлыгъын хорлаялмагъанды. Да ма, къадар ырбынга къысханда, бек къыйын, бек амалсыз заманында Акатны жүрегинден къаллай сёзле чыкъгъандыла:

*Биз мында ёлюп къаллыкъ туююлбюз,
Бирда къоркъмасын тёллюбюз.
Къыйынлыкъ бизни бууардан болса —
Зулмудан кючлю кёллюбюз!..*

Ма алай жазады кёчгюнчюлюкде къумлагъа кёмюлген 29-жыллыкъ Акат, жаны, поэзиясы да бери — туугъан ташына — итингенлей къалгъан.

Жүрегинде тюгенмез кючю, мутхузланмаз ниети, уллу жүреги, жоюлмаз сёзю болгъанын кёргюзтгенди аны сынагъан къадаргъа. Да ыразы болгъан болур эди ол да, адам баласыны уллу чыдамына шагъат болуп.

Къаллай кюй, къаллай жыр этгенди Акат кеси уа туугъан жерине термиле кетген жырчы атасына:

*Ёлюп тургъанлай сен, дууа тутуп,
Дуниядан саулай кетгененг, –*

деп. Кёчгюнчюлюкню ал жылларында, адамыча, асы-
рар адам болмай, кесини жаназысын, дууасын да
кеси этип кетген атасы. «Ол эбизе малгъун ёлсе, къа-
бырыма келип къычыр», – деп... Ёлдю «эбизе мал-
гъун». Халкъла да къайтып башладыла Кавказгъа.
Акат да къычыргъан болур эди, къабырлагъа
барып...

*Жангы хапарны санга айтыргъа,
Мен къабырлагъа барама.
Мен сени кзоюп кетерик сунма,
Мен сени бла къалама!*

Ташны да эритирча сёзле!

Уланлыкъ соймеклигин билдиргенча, атасыны
къабыр къоншусу болуп къалгъан Акат. Малкъар
поэзияда атаны юсюнден андан кючлю назму жазыл-
магъанды дерчады. Жюреги жыр, ийнар къылладан
согъулгъан Акатча, ма аллай исси сезими болгъан
адам жазаллыкъ эди алай!

Неда: «*Кесим тюшеме эсеме*», – дегени уа? Сейир
эшитилмеймиди:

*Ауругъан, ёлген адамны кёрсем,
Кесим тюшеме эсеме,–*

деп? Дуния, кесин унутмай: «Мен, мен, мен!..», – дей тур-
гъанда, «ауругъан, ёлген адамны кёргенде», кеси эси-
не ол заманда тюшген адам, бир насыплыны кёрген-
де угъай, – ауругъан, ёлген адамны кёргенде!

Аллай тюрлю ушашдырыу! Къаллай ачы къада-
ры болгъанын «аз зат» бла билдирип къойгъанды. Да-
гъыда аны ызындан а кесине назму этгенине, кеси
«эсине тюшгенине» кечгинлик тилейди:

Окъугъан адам айып этмесин:

Назму этеме кесиме...

Бу төрт назму тизгинни, сүйсенг, жиялап айт, сүйсенг, жырлап айт. Къаллай таза, керти адамны окъуй турабыз назмуларын! Ма аллай «къужур» сёзлени туудургъан сезимден башланады ол поэзия деген зат.

Ажалым шырт деп жетерин билмей,

Кесими алгъа жетдирдим...

«Жашлыкъ къарап-къарагъынчы кетди», «заман суу саркъгъанча кетди», «жел ургъанча», не билейим – «юйню бир эшигинден кирип – башхасындан чыкъгъанча» дегенден озуп, къайсы закий айталгъанды алай, дуния поэзияны тинтип окъуна къарагъанда да?!

Къаллай «бош» сёзледен чыгып къалады унутулмаз зат!

Акат бир бек жарыкъ кёллю жаратылгъан жан болмаса, аллай мудах назмула да жазалмаз эди. Жылыдан – сууукъгъа, аязгъа чыгып къалгъанча, ол «къарыусуз жылланы» шургусуна, ачыууна ол жаллан жүреги бла чыгып къалгъанды, шо ол кезиучюкде сезгенин тюшюргенди къагъытха да, ол эсин кюйдюрген затны, жаны ачыгъанын. Жюреги кыйынлыкъны алай ачыкъ сезгенди, исси суугъа тийгенча.

Акат, алыкъа сакъал-мыйыкъ урмагъан, кесин бек насыплы къыралда жашагъан сунуп тургъан школчу жашчыкъ, не кесини, не атасыны, не анасыны, не эгечини, не тенглерини, не жууукъларыны, не эллилерини бир тюрлю терсликлери болмай тургъанлай, ала бары да бирден аллай кыйынлыкъгъа тюшюп къалгъанлары, сабийчикле, къартла, анала – бары да тюз жерлеринде ачдан, аурууладан, ачыудан кёз аллында къырыла тургъанлары, ол артыкълыкъны кётюралмай, атасы, анасы да бир бири ызындан ажымлы

ёлуп кетгенлери, толу да, жарыкъ да, жырлы да дуниясы тауусулуп, бушуугъа айланып къалгъаны, аны жүрегин сёз бла айталмазча титиретген эди. Кечеден тангнга, уллу киши болгъан угъай, къартайып къалгъан эди.

*Тюбю башына бурулгъанчады,
Къыяма кюню жетгенлей,
Битеу ёлгенле сау болуп, чыгъып,
Жашла уа ары кетгенлей...*

Сейир-аламат: бу назмусуна кёре болмай, ол биринчи назмусуну («Мени ёмюрюмде, назму-жыр болуп, биринчи ушатханым бу эди», – дегени) ичинде окъуна жыл саны, акъылы-эси кёз кёре ёсе баргъаны (бир назмуну ичинде!) ол айтхан сёзюнден, жазгъан тизгининден окъуна кёрюнүп турады. Жашчыкъ атасына неда бир уллайгъан адамгъа барып тарыкъгъанча башланмаймыды:

*Бизни атла бла ишге сюрелле
Ташланы учургъан желледе,
Къамичи ойнатып, къаты ишлетелле,
Колхоз, совхоз да элледе!..*

*Бизге бешжюз грамм ётмек берелле, –
Ма олду суткагъа ашыбыз.
Жалыннган бизге жалыныучу эди,
Жалынчакъгъа кзалды башыбыз.*

*Эки сёлешселе, «тюрге!» деп жаныйла, –
Мындан уллу тюрге болурму?!.*

Бу он тизгинни ичинде, иш этип къарагъыз, ненча тюрлю жыл саны болгъан адам «сёлешеди»? Бирин-

тизгини бла, сёз ючюн, ахыр тизгини бир адамны
сёзюмюдо, ангылауу, айтылыуу бла?.. Ким къалай
тесе да, мен мында кёп башхалыкъла эслейме. Барын
да бирикдирген а – закийлик шарты.

Бу биринчи назмусунда окъуна халкъыны кёлюн-
тегин айталыр чекге жетгенди. Анга ёкюл болуп
сёлешгенди. Сёзю, заманында эшитилирча болма-
гъанлыкъгъа, заманында айтылгъан сёз болуп
жаратылгъанды. Бек кыйын, бек керек кезиуде.
Акатны атын ёлүмсюз этерге бу жангыз назму
окъуна тамам эди!..

Жюреги, сезими айтдырмагъан жангыз бир сёзю
окъуна жокъду. Былай жазайым деп, акъылы бла
ойланып, бир харф да тартмагъанды, жюрегине
тынгыламай, ол айтханны этмей, анга бойсунмай.
Поэзия уа тюз ма алайда ёледи – акъыл жюрекден
алгъа атласа, ол айтхандан чыкъса, аны «сёзю» эсге
алынмаса. Жюрек – поэзияны чырагъыды. Акъыл
ызындан келеди. Анга аякъны тюз басдыргъан –
жюреки жарыгъыды. Жол кёргюзтген олду. Акат
аны къайдан эсе да биле эди. Ол жол бла киргенди
халкъны жюрегине да.

Акат кёчгюнчюлюкню жырчысыды. Чыгъарма-
чылыгъы 1944–1957 жылланы арасындады. Кеси
да андады, кёчгюнчюлюкде. Къайтмай къалгъанды.
Десем да, ауазы къулагъыма чалыннганлай турады:

*Биз мында ёлюп къаллыкъ туюлюбюз,
Бирда кзоркъмасын тёлүбюз.
Къыйынлыкъ бизни бууардан болса, –
Зулмудан кючлю кёлүбюз!*

*Къумлагъа сингип, жутулуп кзалмаз
Бу сууумагъан кзаныбыз.
Къозггалып, буруп, жел, жауун болуп,
Малкъаргъа къайтыр жаныбыз...*

*Жаныбыз анда кзалыб' а кзалыр,
Мында жатса да саныбыз,
Кюн кёзю болуп, нарт сёзю болуп,
Кзарап турлукзду жаныбыз...*

Акат сауду. Ата журтуна к'айтады...
Бу сёзю бар к'адар, иншаллах, ёлген да этмез.

Абдуллах Бегий улу

МАЛКЪАР ТИЛДЕ!

Кеси акъылымдан чыгъаргъанланы жазама бу дефтерге. Сёз ючюннге: сыймеклик жырла, тарыгъыу жырла, назмула...

Жюрегимде сакъланган сыймекликни жазама. Аны тауусулушуну юсюнден да. Дагъыда аны кибик кёп тюрлю затладан.

1944 жылдан бери кесими къыйын эм ауур жашаууму юсюнден да къошама. 1952 жылдан бери кесими ауругъанымы да къошама.

Кесим сейирсинген зат болуп, барын да бери жарыкъма.

Кимни къалайын билмейме, мен жашагъан дуняда жыр, назму деген затланы бек сыйгенме, ала бла бек кюрешеме. Мен Аллах къадары бла онмагъан, къуралмагъан адамма да, ауруу амалсызлыгъын жыр бла, назму бла кюн ашырама. Бютюнда, дуняны иги жашаууна сукъланып, халкъ эркин ёсюп, эркин айнырына, аны ойнап, кюлюп, ишлеп, ашап, ауруусуз, чырмаусуз жашарына сукълангандан жазып кюрешеме.

Кесими кезиусюз къыйналгъаныма, жашаргъа термилип, амал тапмай къалгъаныма, чагъа келген терекча, жете келгенлей, жарыкълыкъгъа жеталмай, таш жерде терекчик къуругъанча, къургъакъ жерде кырдык къуругъанча, къуруп, саргъалып баргъаныма жюрегим тёзюмсюз жарсыйды. Жыр бла, назму бла, тюрлю-тюрлю таурухла бла кюрешгеним анданды. Ала манга жарсыулу заманымда болушадыла...

1944 жылда мен Кёк-Мойнок деген совхозгъа келип, ол замандан 1948 жылгъа дери анда ишлегенме. Мен ол ортада къыргъыз халкына бек шагърей болгъанма. Къыргъызлыланы мен дунияда болгъан халкъланы барындан да бек сюеме. Кёп махтау ыспас болсун Къыргъызны огъурлу халкына, бизни кыйын кюнубюзде къолундан келгенин аямагъанды.

1949 жылдан бери Исси-Кёл районда жашайма, Семёновка деген элде...

Ёмюрюм бирда ырахатлы болмагъанды, кёп кыйынлыкъ кёргенме. Ёсюп, жете келгенлей, ёксюзлюк сынап, жангыз къалып, жангыз къалгъандан ары да, саулугъум болмай, ауруп, бек кыйналгъанма. Мен, туууп, ёсюп, дуниягъа чыкъгъанлы, оюн-кюлкю деген, жыр-назму деген затланы асыры суйгенден, телилик да ататдыргъанма кесиме, да энтта да жазама бу затланы...

АКАТ

*Къыргъызстан,
Семёновка эл, 1956 ж.*

БИРИНЧИ ДЕФТЕР

КЪАРЫУСУЗ ЖЫЛЛАДА

* * *

Бизни элибизни төбен жанында
Аскерле элге кирдиле,
Аланы, къарап, кёрген заманда,
Итлерибиз улуп юрдюле.

Бизни элибизге аскер жайылып,
Биз хариплени жыйдыла.
Жаяулай сюрюп, эндире келип,
Машиналагъа къуйдула.

Андан а бизни, келтире келип,
Къара поездге жыйдыла.
Эшиклеге да киритле салып,
Милицала бла тыйдыла.

Бизни элибизден чыгъаргъанелле,
Танг атхынчыннга чыдамай,
Ненча кюн келдик, ненча жыл турдукъ,
Къара поездден чыгъалмай!

Башларына уа жау боллукъ оноу, --
Тёжюмсюз приказ жайгъанды.
Эт жууукъланы, халал тенглени
Бир бирден узакъ къойгъанды.

Ауруу, ачлыкъ да, жалангачлыкъ да —
Бары да бизге жау болду!
Былай кыйынлыкъ кѳрмеген эдик,
Не палах кѳчюу дау болду?!¹

1944

¹ Ахыр тизгининде (*) бла белгиленген назму-
лагъа китапны аякъ жанында эсгertiуле бардыла.

* * *

Бизни атла бла ишге сюрелле,
Ташла учургъан желледе.
Къамичи ойнатып, къаты ишлетелле
Колхоз, совхоз да элледе.

Бизге беш жюз грамм ётмек берелле, —
Ма олду суткагъа ашыбыз.
Жалыннган — бизге жалыныучу эди,
Жалынчакъгъа къалды башыбыз!..

Эки сёлешселе, «тюрье!» деп жаныйла,
Мындан уллу тюрье болурму?!
Бу жарлы халкъгъа Аллахны жаны ауруп,
Къаргъыш тилеклери толурму?

Прогул жазып, сюдге берелле
Ишге кеч къалгъан адамны.
Миллион жылгъа унутулурму
Аты айтылмазлыкъ заманны?! *

1944

С 22053

2 Заказ № 32

17

ГОСУДАРСТВЕННАЯ

(НАЦИОНАЛЬНАЯ)

Кабардино-Балкарская Республика

г. Нальчик, ул. Ногмова, 42

* * *

Жаратхан Аллах, бизге кюн чыкъсын —
Туугъан журтлагъа къайтыргъа!
Мында биз кѳрген кыйынлыкъланы
Жомакыгъа салып айтыргъа!

Бизге тѳзюмсюз бу ишни этгенни
Кесинден кючлю хорласын!
Энтта Кавказны бийиклеринде
Таулу шахарла орналсын!

1945

КЕСИМ ТЮШЕМЕ ЭСИМЕ

Ауругъан, ёлген адамны кёрсем,
Кесим тюшеме эсеме.

Окъугъан адам айып этмесин:

Назму этеме кесеме.

Мен больницагъа, барып, жатханма,
Унутуп Аллах къадарын.

Дохтурлагъа да кёлюм къалмайды,
Ала тапмайла мадарын.

Манга бермеген дарман-дары жокъ,
Бирда себеплик келмейди.

Аллах бермесе, ким да не этсин, —
Манга Аллах кеси бермейди.

Дохтур болушлукъ этер сунама,
Аллах къадарына ийнанмай,
Мындан эсе, Аллах, санымы кесчи,
Солуууму тыйып къыйнамай!

Манга къарагъан санитарлагъа
«Мамаша» дейме, жалынып,
Дохтурла манга жазыкъсыналла,
Кабинетледе сагъынып.

Мени биргеме жашла жаталла,
Юйлеринден келип кёрелле,
Мен къыйынлыгъа ата-ана орнуна
Башхала передач берелле.

Мен а дуниягъа чыгъармамы да,
Налат ауруудан сау болуп?
Башха къыйынлыкъ не уллу да болгъуе,
Адам жеталмаз тау болуп.

Мен больницада жатхан айлада
Бу къауум сёзню тизгенме.
Энди, дуниядан тюнгюлюп, тенгле,
Мен умутуму юзгенме.

Манга дарманнга чыкъгъан болмазмы
Аулакъ ёзенде чёп башла?
Менден алгъа да кетген болурла,
Мураты толмай, кёп жашла...*

1953 – 1955

АТАМЫ СЁЗЛЕРИ

Бу эбизе малгъун не сейир этди,
Къуруда жияй турурча.
Къабырымы сен сыртха сал, балам,
Кавказдан хауа урурча.

Эбизе ёлсе, сен, келип, къычыр:
«Эбизе малгъун кетди!» – деп.
Ахыратда тынч жатарма, балам:
«Мени тилегим жетди», – деп. *

ДУНИЯДАН САУЛАЙ КЕТГЕН АТАМ

Сууугъан, жансыз къолларынгы, атам,
Кёкюрегинге элтгененг,
Ёлюп тургъанлай, сен, дууа тутуп,
Дуниядан саулай кетгененг.

Кёпле билиучю шыйыхлыгъынгы
Ёлгенингде да кёрдюле.
Атанг Хажы да шыйых болууче,
Санга да шагъатлыкъ бердиле.

Сени жанынгы унутмам, атам,
Кесим дуниядан кетгинчи.
Унутхан дейсе, атам, кёзюмден
Кетмезсе, ажалым жетгинчи.

Атам дуниядан кетген кюнюнден
Мен жашау тынчлыкъ тапмадым.
Оюнда, тойда айлансам да, атам,
Жилямай, юйге къайтмадым.

Атам, къабырынг бла сёлешдим,
Сау адам хапар айтханлай.
Сенден таулагъа салам айтырма,
Кесим Кавказгъа къайтханлай.

Жашха, къызгъа да къобузенг, тоенг,
Жырдан, назмудан тоймаученг.
Мудахлыкъ къысхан кёчгюн адамны
Жарыкъ кюлдюрмей къоймаученг.

Тауусулмазлыкъ шаудан кибик сен
Назмугъа, жыргъа, ийнаргъа.

Сен ёмюрюнгде бек кьоркьгъан затынг –
Жашны жюрегин кыйнаргъа.

Жаш адамланы эрикдирмезге,
Тюрлю назмула тагъыученг.
Жыйын ичинде тутуш башланса,
Барысын жерге кьагъыученг.

Халкъынг Кавказгъа кетип барады,
Тур, атам, биз да кетейик!
Азияны узакъ кьумунда кьалмай,
Биз Дон сууундан ётейик!

Халкъыбыз кетип, биз мында кьалсакъ,
Кавказда атыбыз айтылмаз.
Атасы-анасы мында ёлгенледен
Кёбю Кавказгъа кьайталмаз.

Жангы хапарны санга айтыргъа
Мен кьабырлагъа барама.
Мен сени кьоюп кетерик сунма,
Мен сени бла кьалама!

Артха термиле тауусулгъанса,
Кавказ сууундан татмадынг.
Къарт-къарыусузла артха кьайтдыла,
Сен тауларынга кьайтмадынг.

Кавказгъа барып, атынгы айталмам,
Алай туююлдю кьадарым.
Жанынгда жатар жерчик излейме,
Жокъ андан башха мадарым.

Сен термилиучю Кавказ таула, атам,
Мени да эсимден кетмейди.
Халкъла кьууанып баргъан Кавказдан
Манга да юлюш жетмейди. *

* * *

Жашайбыз къара дуняда алай –
Кюнден-кюннге умут этгенлей,
Жыйырма бешде ёмюр тауусуп,
Дуниядан улуй кетгенле.

Не хариплебиз аллай адамла –
Жашауубузну бёлгенле,
Халкъла, къууанып, артха къайтханда,
Жашлай ажымлы ёлгенле.

Ёлебиз алай, кюе, термиле,
Мадар табалмай, жазыкъла.
Бизни хыликкя эте бердиле –
Уллубыдырла, базыкъла.

Бу ауруу бизге жабышып къалды,
Андан къачаргъа жокъ мадар.
Ненчабыз ёлдю, ненчабыз къалды,
Ненчабыз къайтыр, ох, къадар?

Дуния ишича иш болса эди уа –
Шо кёлюнгдегин айтыргъа!
Аллахдан буйрукъ болса эди уа –
Жашлагъа артха къайтыргъа.

Тюбю башына бурулгъанчады,
Къыяма кюню жетгенлей,
Битеу ёлгенле сау болуп къалып,
Жашла уа ары кетгенлей!

Жашайбыз къара дуняда алай –
Кюнден-кюннге умут этгенлей,
Жыйырма бешде ёмюр тауусуп,
Дуниядан улуй кетгенле.

1944 – 1957

* * *

Көрүп турама: жаш адам ёлсе,
Булутну жияп ётгенин,
Айы, кюнү да, жиямукъ төгюп,
Бир мудах батып кетгенин.

Келген ажалдан титиреп, эрип,
Жюрегим такъыр болады.
«Жер къапхан кеси жарлыды, харип», —
Дей, жашау кетип барады.

1944

ЖАРЛЫ ЖАНЫМА

Манга бир тапсыз ауруу жабышды,
Къутулалмайма – ёлеме.
Аллах болушмай, дарман табылмай,
Мен дохтурлагъа келеме.

Мен больницада алай жатама,
Солугъан хауам тыйылып.
Мени жастыгъым, ох, суу болгъанды,
Кёзюмю жашы къуюлуп.

Бирле айталла сау боллукъса деп,
Бирле айталла ёлюрча.
Мен ахшы Аллахха не хата этгенме,
Быллай бир азап кёрюрча?

Мен юзерик ханс чыгъа болурму
Тауланы башы бузладан?
Бири мени ючюн жашай болурму,
Бу дуниядагъы къызладан?

Мен юзерик ханс чыгъа болурму
Ёзенледе не таулада?
Менден къыйынлы адам болурму
Ёлгенледе не саулада?

Мен больницада жатхан айлада
Бир къауум сёзню тизгенме.
Бу затдан манга файда табылмай,
Энди умутуму юзгенме.

БИР ТЮШ КЁРГЕНМЕ

Мени жүрегим бир бек ауруйду,
Кёкюрегими сыласам.
Таугъа да къарап, ташха да къарап,
Атынгы айтып жилясам.

Атынгы айтып, алай жилясам,
Тохтап къарайла булутла.
Адыргы болуп, жерге жыгъылсам,
Жазыкъсыналла кырдыкла.

Ашагъан ашым, ох, суу болады,
Ол тамагъымдан эннгинчи.
Ташагъа тюшсем, бир кёп жиляйма,
Толгъан жүрегим сённгюнчю.

Ой, ох десем да, ах деялмайма,
Кёкюрегимден тутама.
Къапхан къабыным къызыл къан болуп,
Бир бек къыйналып жутама.

Тюнене кече бир тюш кёргенме:
«Ол къабырлагъа жолунгд», — деп.
Эки кёзюмю алай жумугъуз:
«Ол суйгенинги къолуд», — деп.

1953

* * *

Ох, къыйынлыкъдан озмагъан жаным
Бу ёмюрюмден беричи.
Сал агъачымы тута бар, жашчыкъ,
Ол къабырлагъа деричи.

1953

ОЙНАП ЁСМЕДИМ

Аз жашасам да, кёпню кёргенме,
Башымдан кёп иш ётдюрдюм.
Ажалым шырт деп жетерин билмей,
Кесими алгъа жетдирдим.

Сабийлигимден ойнап ёсмедим,
Къарт эди атам, ауруулу.
Кесим жетгенли, тынчлыкъ тапмадым,
Ёмюрюм кетди жарсылу.

Акъылым толмай, сюегим къатмай,
Мен къууанмадым, кюлмедим.
Жарлыны бузоуу ёгюзлюк этер,
Эркеленнгенни билмедим.

Сабийлигимден ауурлукъ басып,
Кётюрюлмеди жүрегим.
Ата болушлукъ не къарндаш кёрмей,
Ичимде къалды тилегим.

ШЫКЪЫ

Холам-Бызынгы тар бла кирип,
Черек бойну бла баргъанлай,
Уллу Акъ къала болуучу эди,
Аллах кеси ишлеп салгъанлай.

Къаладан ёрге жол чыгъа эди,
Эки къычырым ёрлерча.
Арба чыгъаргъа кыйын болууче,
Семиз адам да терлерча.

Бакъсанукъ къала деп да бар эди,
Ол тёбенирек болууче.
Акъ къаладан а ёрге чыкъгъынчы,
Арыгъан адам солууче.

Эки уллу суу бирге къошула,
Бакъсанукъ къаладан ётгенлей.
Андан ёрге уа элге кириучек,
Кюн уясына жетгенлей.

Элни эки жаны – эки уллу суу,
Ортасы Шыкъы эл эди.
Дуния башында адам жашаргъа
Бирда тынчлыкълы жер эди.

Шауаладан Солтанлагъа дери –
Бир уллу орам ётюуче.
Андан ары уа – Гюралишги ёрю
Тау жайлыкълагъа элтиуче.

Тюплю-башлы юйле, уллу къабакъла –
Жюрек къууандыра, кюлдюре.
Жау ийис этген бийик ожакъла
Элни байлыгъын билдире.

Кюнлюм жаны уа – сабанла эди,
Бек битиучю эди, сугъармай.
Шыкъычылагъа элпек жетиуче,
Садакъачыла чыгъармай.

Экишер гектар чалыучу жашла –
Эл башы сыйдам сыртлада.
Шырхы тауушу – зурнук ауазы
Эштилиучю эди журтлада.

Жашла энш сюрен чалып кетиучю,
Элге дурула узатып.
Айранчы жашчыкъ, чабып жетиучю,
Токъ гыбытланы къызартып.

Сыйдам төшеме биченликледе
Дырын жыйыучу кёп къызла.
Башларындан а салкъынлыкъ жайгъан
Дых тауну башы кёк бузла.

Чынгыл кёгюбюз бийикге кетип,
Сериуюн аяз уруучу.
Кязим аппа да, назмусун тагъып,
Темирин тые туруучу.

Гюрбежиси да туурадан къарап,
Сюрюуюн кютген къойчулай.
Шыкъы элчиги ырахат болуп,
Арып олтургъан тойчулай...*

БИЗНИ ТАУЛА

Тауларыбыз – айбат таула,
Сёз тапмайма махтаргъа.
Сизге назму такъмагъанлай,
Тынчлыгъым жокъ тохтаргъа.

Бизни таула – салкъын таула,
Акъ булутла къонуучу.
Ол таулада салкъын хауа –
Бизге дарман болуучу.

Бизни таула – бийик таула,
Кёк хауаны жырыучу.
Ол тауладан акъгъан суула –
Кёк черекге барыучу.

Малгъа салкъын бийикледе –
Ыстауат орунларынг.
Алапатды кийиклеге
Къыш жылы дорбунларынг.

Таулада ол дорбунлада
Къыш кийикле жатыучу.
Мараучула, ёрлей барып,
Жугъутурла атыучу.

Тау киришле, тогъай тартып,
Бизни ортагъа алгъанлай.
Къаяла да, эншге саркъып,
Буруу хуна салгъанлай.

Къыш сууукъну сездирмеген –
Бизни журтну бир иши.
Бизге сууукъ ийдирмеген –
Тогъай таула кириши!..

КЕЛИП ТЮШДЮК КЪЫРГЪЫЗГЪА

Биз, Кавказдан келип, тюшдюк Къыргъызгъа,
Тилибизни узакълыгъы – бир къысха.

Сейирсинип, юсюбюзге толдула,
Кёп да бармай, бизге шуёх болдула.

«Жангы туугъан» деп, бек ариу кёрдюле,
Талкъанларын бизге бёлюп бердиле.

(«Талкъан» деген бизни тилде къууутду).
«Сарыладан бизге была жууукъду», –

Деп, жүрекден бизге салам бердиле,
Халыбызны кёргенде, эридиле.

Биз ач эдик, арыкъ эдик, къарыусуз,
Кимибиз къарт, кимибиз жаш – жараусуз...

Сейирсинип, бизге хапар сордула,
Не айтыргъа билмей, къарап турдула.

Олсагъатдан сыйладыла, къармаша,
Тюбешгенча урушда къарындашла.

«Къоркъмагъыз сиз, бир ачылыр кёзюгюз,
Сау дунияда багъа жетмез ёзюгюз.

Бир кюнде бир эштилир да сёзюгюз,
Бу къыйындан къутулурсуз кёбюгюз...»

Бизге ахшы къууумланы туудура,
Бу сёзлени къатлай-къатлай турдула.

Кёбюбюз а къутулмадыкъ къыйындан,
Кими саны, кими жаны къыйылгъан.

Сарыланы бизге къайнап къанлары,
«Бандитсиз!» – деп, биз аллыкъча жанларын.

Бизни алай аман бетден кёрдюле,
Бузар ючюн, арабызгъа кирдиле.

«Бери алып келмей, анда къырыргъа
Керек эди быланы!» – деп, уругъа,

Кёзюбюзге, къашыбызгъа тебинип,
Къартыбызгъа, жашыбызгъа тебинип.

Биз да тёзюп туралмай бу сёзлеге,
Къанынг уруп жүреклеге, кёзлеге.

Уругъа да – закон къаты – уралмай,
Урмасакъ да, къарап, тёзюп туралмай...

Ол дертибиз жүреклени атдырып,
Кёлюбюзню ташдан къаты къатдырып.

Ангылатып кюрешдик биз хар халны:
«Биз да бердик колхозлагъа бар малны,

Биз да, – дедик, – айтмасакъ да башхасын, –
Урушха ийдик аталаны, жашланы...

Кёрмеймисиз, кимле келдик сибирге –
Тиширыула, гым-гым къартла, сабийле...

Биз да, – дедик, – бу къыралны адамы...» –
Ийнандыралмагъан эдик аланы.

Бир тохтамай, бу сёзлени айтханлай...
Тангыбыз да аман бла атханлай...

Быласт бизни тергемейди адамгъа,
Къаллыкъ болур муну арты аманнга...

1952

* * *

Биз мында ёлюп къаллыкъ туюлюбюз,
Бирда къоркъмасын тёлюбюз.
Къыйынлыкъ бизни бууардан болса, –
Зулмудан кючлю кёлюбюз!

Къумлагъа сингип, жутулуп къалмаз
Бу сууумагъан къаныбыз.
Къозгъалып, буруп, жел, жауун болуп,
Малкъаргъа къайтыр жаныбыз.

Жаныбыз анда къалыб' а къалыр,
Мында жатса да саныбыз.
Кюн кёзю болуп, нарт сёзю болуп,
Къарап турлукъду жаныбыз.

Сен мени ёхтем, чыдамлы халкъым,
Бетинги онгмаз нюрю бар.
Сенден а сыйлы, сенден а нюрлю
Дунияда жангыз Бири бар!

Ол да Бир Аллах, жаратып сени,
Олтуртду бийик тёрюне.
Дуния да – санга, сен да – дуниягъа
Турурча дайым кёрюне.

Биз мында ёлюп къаллыкъ туюлюбюз,
Бирда къоркъмасын тёлюбюз.
Жаланнгачлыкъдан, ачлыкъдан къаты –
Тобукъланмагъан кёлюбюз.

1946 – 1953

ДЕФТЕРНИ АЯГЪЫНДА

Мен да жанынгда жюриой тургъанлай,
Жашыртын жияяп тургъанса.
Кёзлеринг былай жияяй тургъанлай,
Къаламны къалай бургъанса?!

Ё л а л м а гъ а н э г е ч и н г
ё л с ю н о гъ е с е !

ЭКИНЧИ ДЕФТЕР

КЕЛЕЧИ ЖЫРЫМ

СЮЙМЕКЛИК

(Къ. Къайсыннга ушатып)

Сюймеклик, сен, жаз келгенча, келесе,
Сен а бизге къууанч, жарсыу бересе.

Кёкню учуп баргъан къушдан бийиксе,
Жашил нарат шуулдауу кибиксе.

Кёк кырдыкча, жүрегимде ёсесе,
Бир кетсенг а, жел кетгенча кетесе.

Бир, кюн тийген къар тау киби жана,са,
Бирде къара булутлагъа батаса.

Жарытаса, жарсытаса, къыйнайса,
Насыплыны кёзлеринде ойнайса.

Хар суйгенни шуёхума, тенгиме,
Сюймеклиги жокъ адамны кенгиме! *

1956

СУКЪЛАНЫУ

Хар кимни кесини сукъланыуу бард,
Сукъланалла ариулукъгъа, кийимге,
Биреу ырахат жашаргъа сукъланад,
Мен а жалан сукъланама... билимге!

Къ. Къайсын

Къайсын, мен а сукъланама ишинге,
Бу фахмулу акъылынга, эсинге...*

КЪЫРГЪЫЗГЪА

Къыргъызлыла огъурлулла
Жер юсюнде барындан,
Къууанып назму жазама
Къыргъыз халкъны халындан.

Къыргъыз халкъны биргесине
Биз онюч жыл жашадыкъ.
Халал жүрекли тынч халкъны
Туз-гыржынын ашадыкъ.

Огъурлу халкъны ичине
Къыйын кюнде келгенек.
Энди жашау кёрмебиз деп,
Къоркъуп, акъыл бёлгенек.

Къоркъсакъ да, биз бек къууандыкъ:
Къарндаш болдула бизге.
Къайда да нёгер табылыр
Акъылы, иши тюзге.

«Жангы къарндашла» дейдиле
Халкъыбызны атына.
Салам берип чёгедиле
Къартыбызны къатына.

Къартларыбызны чакътырып,
«Акъсакъал» деп сыйлайла.
Аш-суулары аз болса да,
Къызгъанмайла, тыймайла.

* * *

Къыргъызны жоргъа атына минип,
Кёп жортууулгъа баргъанма,
Къууанчылы, жарыкъ къыргъыз халкъындан
Мен да кёп акъыл алгъанма.

Къыргъызны жигит жашлары бла
Кёп чаришледе чапханма.
Жанымча кёрген къыргъыз халкъында
Мен кёп шуёхла тапханма.

Кече жорада, кюндюз тойлада,
Къууанып, эркин айландым.
Бир-эки жылны тауда, къойлада,
Къыргъыз халкъына байландым.

Сау болсун, Къыргъыз, сени адамынг, —
Къарыусузлагъа онг берген,
«Узакъ Кавказдан келип, сен бизге
Къарндаш болдунг», — деп, къол берген.

Узакъ Кавказдан бери келгенли,
Кёп тюрлю жашау кёргенме.
Ёмюрден бери суймеклигими,
Къыргъыз халкъ, санга бергенме...*

* * *

Мен сюеме, Къыргъызстан,
Сени Исси-Кёлюнгию.

Къыргъыз халкъы, сюеме
Тынчлыкълы тау элинги.

Сюеме аулакъларынг
Кёк къатапа болгъанын.
Жаз, окъалай сырылып,
Гокка хансдан толгъанын.

Сюеме, Къыргъыз, сени
Алтын чачлы тюзюнгию,
Жылы-жылы ышара,
Сабыр келген кюзюнгию.

Сюеме тауларынгы –
Акъ къышынгы, бузунгу.
Барындан а бек, бек, бек –
Къара къашлы къызынгы!

УРУШДАН КЪАГЪЫТ

Аминатха

Мени кёзюмден къарай тур, жаным,
Юйюбюз арты таулагъа.
Аминат, ёзге зат тилемейме –
Письмо жаза тур саугъагъа.

Мен къазауатха кирип барама,
Топуракъ къатыш тютюнде.
Салам къагъытым жартылай къалды,
Толу жазарма бир кюнде.

Мен, чегибизни башына чыгъып,
Душманны къаты урама.
Кёкде, жерде да, уруш боранда,
Сени суйгенлей турама.

Окъ жараладан ауруйду, Аминат,
Письмо жазуучу билегим.
Этген муратым жартылай къалса,
Жарылып къалыр жүрегим.*

* * *

Бир такыйкъаны кетмейди эсимден
Аминатымы сыфаты.
Башхагъа ышармай тура болурму
Ол мен сыйюучю сураты?

Бузулмагъанлай тура болурму
Ол мен сыйюучю сыфаты?
Башха адамгъа бурулгъан эсе,
Жартылай къалсын мураты!

Суратлы адамгъа хуш келди таргъа,
Олун сыфатын кетирди.
Хар келди суратлы адамгъа,
Олун келди келди.

Суратлы адамгъа келди келди,
Олун келди келди келди.
Ушаклы адамгъа келди келди,
Олун келди келди келди.

Жуулушун адамгъа келди келди,
Олун келди келди келди.
Суратлы адамгъа келди келди,
Олун келди келди келди.

* * *

Суу бойнунда, жашил жалпакъ төрюнде,
Мени эсирик жоргъачыгъым кютеди.
Суу бойнунда, кьош эллени биринде,
Мени къайын терекчигим битеди.

Жоргъачыкъны тутаргъа деп мен барсам,
Олсагъатлай ауазымдан табады.
Жоргъачыгъым бу эсирик жылкыда,
Кесин сынап, эркин ойнап чабады.

ХОЛАМЛЫ КЪЫЗГЪА

Дунияда ненча ариу къыз барды –
Къубула, ойнай, уяла.

Манга сорсала, мен айтыр эдим:
Сенича жокъду дунияда!

Сени уа манга унутдурмайды
Жолну жарыта келгенинг.
Башхалагъа уа ушатдырмайды
Жарыкъ ауазынг, кюлгенинг.

Жарытып келген хар сыйлы тангнга
Сени сагъына атлайма.
Хар ингир сайын Ашхам жулдузгъа
Сени атынгы атайма.

Сен а – тюшюмде атымы айтханча,
Мен а – къалгъанча уянып.
Уянып, сени табалмагъанлай,
Мен а тургъанча къыйналып.

Жулдузча, менден узакъда къалсанг,
Кече сагъышха кетеме.
Сыфатынг сени кѣзге кѣрюне,
Тангнга къыйналып жетеме.

МУДАХ КЮНЮМДЕ

Къызыны жыры

Бир къара шайтан ызымдан болгъанды,
Мен къайры къачып кетейим?
Тынгылачыгъыз, халал тенглерим,
Бираз тарыгъыу этейим.

Аллахха туура, адамгъа таша,
Бир игиликден толайым.
Ох, суймекликден къыз ёлгенд дейле,
Мен да аллайын болайым.

Аллахха туура, адамгъа таша,
Бир къыйынлыкъла сынайма.
Кюнню туманнга киргенин кёрсем,
Манга ушайды деп жиляйма.

Аллахха туура, адамгъа таша,
Артыкъ ойнасам не кюлсем,
Кюню къурурукъ, ол аман жашны
Нек жаулагъанын бир билсем! *

* * *

Эки суйгенни бир жерде кёрсем,
Халыбыз тюшеди эсеме.
Кимге да неге кёлкълды этеме,
Кесим этгенме кесиме.

Кесим этгенме кесиме дейме,
Мен мудахланган кюнюмде.
Жаным дунияда жашагъанлыкъгъа,
Жюрегим — жерни тюбюнде.

Мен къыйынлыны жарлы жюрегим
Жанады — жюрек тамырым.
Сен къайда болсанг, ох, анда болсун
Мен насыпсызны къабырым.

* * *

Бир иги кюнюм болуучу эди,
Иги кюнюмю төкгенме.
Кёлюм да мени таулагъа тенгед,
Энди алашагъа чёкгенме.

Ой, юсюмдеги дарий жыйрыгъым
Жалан этиме жау болсун.
Суюгеним бла мени арабыз,
Ох, адам ётмез тау болсун!

Не амал этерге билмей къалгъанма
Мен жүрегими тотуна.
Нек жарымайса, нек эримейсе
Сени ючюн тапхан отума?

АХТЫННГАН КЪЫЗЧЫКЪ

Сюймеклик деген къыйын кёреме,
Сабий санланы къурутхан!
Ох, мени Аллахым, дуниясын къойсун
Бир бирни алгъа унутхан!

Ох, ёксюз къалгъан кийик улакъ
Таула арасында къалгъанма.
Къушдан буюкъгъан тауукъ балача,
Башымы ёлюмге салгъанма.

* * *

Сени таныгъанлы, бир къууанмайма,
Мен чёге баргъан болмаса.
Ёлсем, къабырым жарылмай къалмаз,
Этген муратым толмаса.

Сюймеклик деген бир къыйын ишди,
Таза жүрекни кюйдюрген.
Андан аман иш дунияда болмаз –
Биреуню кызын сюйдюрген!

1948

КЕЛЕЧИ ЖЫРЫМ

Сени суйгенли, саусуз болгъанма,
Жокъ эди бир да аурууум.
Сары суугъамы айланып къалды
Адам кюч жетмез къарыуум?

Мен сени былай бек суйгениме
Халкъдан уялгъан этеме.
Олтургъанымлай, эсима тюшсенг,
Орамгъа чыгып кетеме.

Ариу атынгы къулагъым эштсе,
Мен бир алапат болама.
Айлана барсам, аллымдан чыкъсанг,
Кёзлерим кёрмей къалама.

Мен сени суйюп ёлеме, къызы,
Нек унамайса сюерге?
Манга не кёзден кёрюндюнг, къызы,
Сени ючюн былай кюерге?

Ох, бек суймеген суна болурса,
Сени суйгенден ёлеме!
Башха ишим болмай, сени элинге
Сени кёрюрге келеме.

Ох, Аллах манга бир ауруу берди, —
Дунияда санга кюерге.
Этим эрисе, сюеги къалыр, —
Къабырда сени сюерге.

1948

ИЙНАР

Кёзюнге къараргъа къоркъгъан этеме,
Сен къашларынгы туйгенден.
Къалай айтыргъа билмейме ансы,
Ёлюп къалама суйгенден.

Мен къолумдагъы къол жаулугъуму,
Къойнума салсам, толурму?
Окъа чалыуну отха атханлай,
Къыйыным зыраф болурму?

Бизни школну тёбен жанында
Телефон агъач къурулсун,
Биз экибизни, ох, юсубюзден
«Къарахалкъ» газет урулсун.

Шашхын болгъанды акъылым, эсим —
Асламын санга бёлеме.
Бюгюнлю бери школ аллында
Сени тансыкълай ёлеме.

Мен тереземи къангасын ачсам,
Бир ариу хауа урады.
Бу ишим бармай, тынып къаллыгъы
Кёзге кёрюне турады.

Тас болгъанды да, табалмай къалдым,
Ох, машинамы бургъучун.
Аузу сёлешмей, кёзлери кюле,
Къоллары жаза туруучум.

Келгенинги да андан билиучем,
Ох, итле кыстау юрселе.
Ох, жүрегим бир мудах болады,
Тенглерим, къарап, кюлселе.

Калиндорубуз таууш этгенлей,
Ох, келгенинги билеме.
Кёзюме къарап, тенгим кюлгенде,
Мен къара жерге киреме.

ЛАКЪЫРДА

Къызчыкъ, сен манга алай къарайса,
Эки кёзюнгю кюлдюрюп.
Лакъырдагъа да бир бек устаса,
Муратынгы да билдирип.

Асыры омакъдан, кетмейд эсимден,
Чапыракътаууш сёзлеринг,
Акъылымы да кесинге тартад
Ол сени талгъыр кёзлеринг.

Бу халынг мени къууандырады,
Наз терекчикча кёрюнюп.
Юйде туралмай, кетип къалама,
Жюрегим санга бёленип.

Сен кече-кюн да кетмейсе эсимден,
Унуталмайма, ёлмесем.
Дуния жашауум тауусуллукъду,
Манга акъылынгы бёлмесенг.

Тал чыбыкъчыкълай ёсюп келесе,
Назму жазама сени ючюн.
Амалсыз болуп жырлайма санга,
Сен къайгъырмайса мени ючюн.

* * *

Кесинги суйген сунаса, харип,
Битеу дунияны жашлары,
Манга да къызла табыллыкъдыла,
Къалып турады башларым.¹

Кёп ариучукъну къутултуп ийдим,
Акъылым санга алынып.
Таулула сени кюсемей къоюп,
Орусха баргъын, жалынып!

1956

¹ Башларым – башларыгъым, кезиуюм.

АСКЕРЧИНИ СЮЙГЕН КЪЫЗЫ ЭТГЕН ЖЫР

Сен, армиягъа тебирегенде,
Бир затны аманат этгененг.
Къол узатыргъа анангдан уялып,
Ызынга къарай кетгененг.

Ангылар сунуп, хапар айтама
Кесинг миниучю атынга.
Эсиме тюшюп, энди жияйма:
Нек бармагъанем къатынга.

Сен армиягъа алай кетгененг,
Тенг жашларынг да ашырмай.
Жырынгы айта, жияй турама,
Бек суйгеними жашырмай.

Военкоматха барайым дейме:
Мени да аскерге алсынла.
Жанынгда тохтап, окъла берирме,
Бир пулемётха салсынла.

Урушда сени къатынгда болсам,
Бир жумушунга къарарем.
Санитар сумка тагъып жаныма,
Жаралылагъа багъарем.

Сен, пехотагъа иерге айтсала,
Сен пехотагъа унама:
Ол пехотачылары, къалдырмай,
Пулемёт къыргъан сунама.

Мен а, кѡадалып, алай ишлейме,
Бѡыз тенглерими арытып.
Сермешде батыр болгѡан хапарынг
Мудах кѡлюмю жарытып.

Эки да жигит болгѡанса дейле,
Кѡагѡытым тутсун кѡолунгу!
Станцияда сакѡлап турлукѡма
Сени кѡайтырыкѡ жолунгу!

Жарым болдум деп, сен мудах болма,
Жарым тѡйюлсе – эки сау!
Атынгы алып барлыкѡма аллынга,
Эки ёзен да, эки тау!

Жарым болдум деп, мудах тюбесенг,
Мен жаннган отча кюерме.
Энтта биреуню сау жанындан да
Жарым жанынгы сюерме.

Ол батыр жанынг сѡйлыды манга
Кѡоркѡакѡны ол сау жанындан!
Письмогѡа салып, бир кѡан жиберчи,
Юзмезге акѡгѡан кѡанынгдан!

Сен манга салам жазып ийгенсе,
Кавказгѡа жолну салдым деп.
Тенглерими алып, жолгѡа чыкѡгѡанма,
Батырдан кѡагѡыт алдым деп.*

УЯСЫЗ КЪУШ

Уясы болмай, бир аулакъ къушу
Тёгерегине къарайды.
Алаллыкъ эсе, бир тауукъчукъну
Ол бек эрттеден марайды.

Ол харип къушну, къыйынлыкъ басып,
Онгуз, къарыусуз болгъанды.
Ол тауукъчукъну ариулугъундан
Башы къайгъыдан толгъанды.

Эркин ёседи тауукъ балачыкъ,
Къушу ичинден кюйдюрюп.
Акъ боюнчугъун ёхтем кётюрюп,
Кеси кесчигин сюйдюрюп.

Бир иги уллу тауукъ боллукъду,
Ариу балачыкъ, ёсгенлей.
Харип къушну уа ичи ачыйды,
Жюрек тамырын кесгенлей.

Аулакъ къушну мудахлыгъына
Тауукъ балачыкъ жарармы?
Ол аны ючюн мудах болгъанды,
Алса, бийикден къарармы?

Ариу тауукъчукъ биле болурму,
Къуш аны ючюн ёлгенин?
Тёбентин къарап, кёре болурму,
Къуш кёкню учуп келгенин?

Ол аулакъ къушха Аллах буюрсун
Ариу акъ тауукъ баланы.
Аны алып барып, къонсун башына
Кавказда бийик къаланы.

Энди бала да туююдю очукъ,
Тауукъ сыфаты толгъанды,
Жанына, барып, къуш сюелгенде,
Бийигирек ол болгъанды.

Ёхтем сыфаты, ариулугъу да
Къушну акъылын бёледи.
Орамда атлап келгенин кёрсенг,
Эл сукъландыра келеди.

Жаным дуняда ёлмей жашасам,
Ол ариучукъну аллыкъма.
Къуш балачыкъла чыгъарыр кибик,
Очукъгъа мен гурт саллыкъма.

1956, 20 июнь

ЖАШ ТЕРЕКЧИГИМ

Атха минип, тебиресем жолума,
Сен тюшесе, терекчигим, эсеме.
Болуучуса, суюлгенча аллымда,
Сёлөшгенча мен да кеси кесиме.

Ол заманда, атчыгъыма къатылып,
Ашыгъама, барып, сени кёрюрге.
Къанатлыча учалмайды атчыгъым,
Кёкден алып, санга жулдуз берирге...

Чап, атчыгъым, чап, кючюнгю салып чап,
Биз теркирек тууралагъа барайыкъ!
Эллерини башы бийик сыртладан
Экибиз да терекчикге къарайыкъ.

Кёп сакълатмай, алып, учур сен бизни,
Ышанама санга, жигит нёгерим!
Биринчиге – терекчикди суюгеним,
Андан сора – сенсе ариу кёргеним.

Эй, сен ёхтем, сен эсирик атчыгъым,
Терекчикни, мен суюгенча, сен да суй!
Аны ючюн кюеме мен ичимден,
Мен куюгенча, нёгерчигим, сен да куй!

Къыйынлыкъдан къутулургъады умутум,
Учур, атым, сенсе мени къанатым!
Терекчикни, элтип барып, арбазда
Чакъдырыргъа мени барды муратым!

КЪАНАТЛЫ АТЧЫГЪЫМА

Эй атчыгъым, иеринги бюгече,
Сылап, сыйпап, жылтыратып саллыкъма,
Башлыгъымы, жамычымы да алып,
Сени бла терекчикге барлыкъма.

Ол бюгече бизни сакълап турлукъду,
Терк бол, жаным, атланайыкъ, жетерча.
Нёгерликге сен кесинги хазыр эт,
Терекчикни алып, учуп кетерча!

Туякъларынг жерге жетмей барырча,
Душманларынг узакълада къалырча!
Сени суйген иенг бла терекчик
Кенг аулакъда тансыкъларын алырча!

Ол терекчик сени да бек сюеди,
Алтын сыргъаларын санга берликди.
Аланы да къулакъларынга тагъып,
Кесинги да тюз менича кёрлюкдю!

Мени жүрек жарсыууму билгенча,
Атчыгъым да къарайд мени кёзюме.
Сагъышымы ангылагъан этгенча,
Къулакъ салып тынгылайды сёзюме...

Жашилжалпакъ жайлыкълагъа бар энди,
Алтын къонгуроучукъ тагъып иеме!
Биринчиге – терекчикди суйгеним.
Экинчиге – атчыгъымы сюеме!

НАРТ КЪОЙЧУГЪА

Къонакъ болуп, мен къошунга баргъанма,
Бир къауум кюн мен кеталмай къалгъанма.

Мен кѳргенме сени жашау халынгы, –
Аллах санга къызгъанмасын малынгы.

Сени къоюнг – мараллача, семизле,
Ючге бѳлсенг, эки юлюшю – эгизле.

Отлатаса акъ къозулу къойланы,
Жашларынг да – къыздыргъанча тойланы,

Ишлейдиле, мал юсюне къаныгъып,
Хар биринде сени халынг танылып.

Отлатаса, Кѳк тѳбени жайлатып,
Къысырлача, бек семиртип, ойнатып.

Сен аланы жанынг киби кѳресе,
Сен халкъынга уллу саугъа бересе.

Жайылалла сени эсирик малларынг,
Юч жигит да тыядыла алларын.

Жашасынла сени жигит улларынг,
Акъ ниетге, ахшы ишге къулларынг!

Ала сени жарыкъ бетли этерле,
Туууп ѳсген Кавказынга элтирле!

Жашагъыз сиз, Нарт Къойчуну жашлары,
Атагъызны тѳйюлмесин къашлары!

Тау хауадан эркин солуй ѳсдюгюз,
Манга да бир семиз къозу кесдигиз... *

Къалгъанымда акъ чатырны ичинде,
Эсимдеди желни къаты ургъаны.
Маммачыкъ да, къолчукълары къалтырап,
Акъ чатырны къаты тутуп тургъаны.

Жюрегимде шырылдайды энтта да
Жаз жауунну кёз ачдырмай жаугъаны,
Хыйсаны да, чылкъма болуп кийими,
Эрттенликде къойладан сют саугъаны.

Унутмайма Ибрахимни – тенгими,
Габарадан атха хамут этгенин.
Къамичича ургъан къаты жауунда
Чатдан отун сөйретирге кетгенин.

Биляка, сен бир къарангы жай кече,
Эсимдеди, къыстау, ушкок атханынг.
Сен а, Хыйса, ол ахыр къарангыда,
Къыйыр сакълап, сырт башында жатханынг.

Тюрлю-тюрлю тутушлагъа юйрене,
Ойнай эдик бир ариу ингирликде.
Биляка, сен кётюргененг Хыйсаны,
Шо бир сермегенлей, ёрге, бийикге.

Жашил сыйдам гокка ханслы дорбундан,
Эсимдеди, мен суратла тартханым,
Бир чууакъ кюн, ариулукъгъа сукъланып,
Мен сыртымдан узун тюшюп тургъаным.

Ол мен кёрген кёк къатапа сыртлада,
Тёлю ёсдюрюп, бийик багъа алдыгъыз.
Жылдан-жылгъа, кётюрюле бийикге,
Къарайма да, Москвагъад аллыгъыз! *

МАХТАУ ИЕСИ СОЛТАНЛАНЫ АСХАТХА

Асхат, къыралгъа тѣлю ёсдюргенсе,
Эки мардадан ётдюрюп.
Хар къой башындан сен жюн бергенсе,
Алтышар кила жетдирип.

Бизни районда сен бек алчыса,
Ишде кишиге жетдирмей.
Оноулан болуп, къатынгда ишлесе,
Аллынга бирин ётдюрмей.

Бизни тарафда бир иш башланып,
Сен болдунг алчы хар жерде.
Атынг айтыугъа чыкыгъанды сени,
Хар тюрлю малчы хар жерде!

Кавказ тауладан сен бир баргъанса
Москвагъа да махталып.
Исси-Кѣлде да ыспас алгъанса,
Энтта кетгенсе, атланып.

Москвагъа да бара уа билип,
Жюрегинг ёсюп къайтханса.
Мавзолейде уа Ленинни кѣрюп,
Келиб' а хапар айтханса.

Хар затха сен а – бир кибики уста,
Эки къолунг а алтынды.
Энтта бараса, жукъуну къыстап,
«Солуй билмеучю» – атынгды.

Ата журт ючюн уруш этгенсе,
Къартыракъ халынг жаш киби.
Акъылынг сени уллу кѳреем,
Санларынг къаты, таш киби.

Налат фашистле терен уругъа
Илишан этип атханда,
Юсюгюзге да топуракъ къуюп,
Ёлюкле къатыш жатханда,

Андан къутулуп, сен сау чыкъгъанса,
Орус тенгинге тыянып...
Жашайса, халкъгъа бир иги кюнле
Къайтырыгъына ийнанып.

Кѳп жаша, Асхат, халкъны аллында
Атынгы айтдыра бараса.
Халал жүреккли бакъгъан малынгда
Кѳп сый, кѳп саугъа аласа.

Жигитлигинге сѳз жокъду сени,
Белгили болдунг халкълагъа.
Кѳргюзтдюнг ишлеу къалай болгъанын
Къыргъызстандагъы къартлагъа.

Кишилик, акъыл, билим, тѳзюмлюк –
Иесе аллай затлагъа.
«Кѳп жаша!» – деп, халкъ алгъыш этеди,
Сенича, жигит къартлагъа.*

1956

САЙЛАГЪАНМА

Кёк-Бел деген кенг жайлыкъда
Къойчу болуп турама.
Жырын жырлап, ызын ызлап,
Къыргъызгъа акъыл бургъанма.

Эркелендим, ойнап кюлдюм
Тар Къапчагъай къойнунда.
Къымыз иче, жырлай келдим
Чюй суууну бойнунда.

Кёп ичгенме къымызынгы
Жоралада, Къыргъызстан.
Сени ариу бир къызынгы
Сайлагъанма, Къыргъызстан!

Ариу халлы, сыйдам сёзлю,
Назик бойлу къарачач!
Сукъландыргъан менлай жюзню,
Чолпан кёзлю къаракъаш!

Сайлагъанма тауларынгда
Бийик тау ауушланы,
Сайлагъанма ол таулада
Акъгъан суу тауушланы.

Кёп ичгенме къымызынгы
Жоралада, Къыргъызстан!
Сени ариу бир къызынгы
Къачырлыкъма, Къыргъызстан!

АЙТЫШ

К ы з:

Сен манга неге, ох, терс къарайса,
Кёз акъларынгы бургъанлай?
Бир бирибизге сёз бермегенмек,
Бахчала артында тургъанлай?

Сен да айтханенг мени сюерге,
Мен да «наным» деп, ийнанып...
Жюрегим энди, ох, эзилгенди,
Хыликкялыкъгъа кыйналып.

Бир ариу айта, бир а къубулта,
Гокка хансча ёсген жыллада...
Мени сен, алдап, жиятмадынгмы,
Ызымдан чаба жоллада?

Ол затла ючюн мен дерт тутмайма, —
Жашауунг тыйсын, къутултмай.
Мен санга айтханны эсинге тюшюр,
Кесинг айтханны унутмай.

Сени суйгеним ючюн терсмеми?
Сен телиликге санайса.
Ауазым къалтырай, санга жыр айтсам,
Сен хыликкя этип къарайса.

Жюрегим кюйдю, кюл-кёмюр болду,
Саным да эрип бошайды.
Сен кетгенликке, суймеклигинг а
Мени биргеме жашайды.

Ж а ш:

Багъалы тенгим, жиляп, жарсыма,
Мени ал деп, менден тилеме.
Бир ариу къызчыкъ мени сюеди,
Мен да очукъну сюеме.

Сени алмазымы ачыкъ айтайым,
Сен суймекликге хорлатма,
Сеничаладан кёбюн алгъанма,
Энди башхагъа алдатма.

Сен суйгенликге, мен суймей эдим,
Хайыр чыкъмазын билиучем.
Гокка сёз бла алдагъанма деп,
Масхара этип кюлюучем.

Энди унутуп къой мени, къызчыкъ,
Атымы-зат да сагъынма.
Къызла, жалынып, жалкъытхандыла,
Мындан кёп манга жалынма.

К ь ы з:

Ишни кертисин айтайым, жашчыкъ,
Арта къайгъыгъа къалмазча.
Суйгенден башха, не айып тапханса,
Аллай бир сёгюп, алмазча?

Жашчыкъ, аз тюрлю ишле болмайды,
Барын хыликка этмезсе.
Кёп къыйынлыгъы барды жашауну,
Къачып, къутулуп кетмезсе.

Сен биреуню да сюялмагъанса,
Кёпле кюйдюле сенден а.

Башхаланыча, алдап, ууатып,
Къутулалмазса менден а!

Сен суймекликни масхара этме,
Жюрегим азды, чёп кибики.
Асыры чекден озаса, жашчыкъ,
Ол жангыз жанынг кёп кибики.

Санга жалынмам, ал деп да айтмам,
Кесинг къайтырса сен манга.
Кесинг кесинги асмакъгъа асарча,
Иш сынатырма мен санга! *

НЕДИ МУРАТЫНГ?

И й н а р

Окъ бла ургъанлай, ачыу тиеди
Сени манга айтхан сёзлеринг.
Ох, санга къарай, сокъур боллукъду
Машина жолда кёзлерим.

Этген терслигинг жанынга жетсин, —
Терслик адамда къалмайды.
Атынгы эштсем, жүрегим чанча,
Этер мадарым болмайды.

Ох, сенден келген письмочукъларым —
Терезе башы къангада.
Ох, манга берген сүймеклигинги
Уллу Аллах берсин санга да!

Сёлешеме да, жууап бермейди
Къабыргъадагъы суратынг.
Сүйдюрюп, мени ауруулу этгенсе,
Ох, манга неди муратынг?

Аман ишинг а кёп болмаучу эди,
Жангыз бири эди аманынг:
Да, келип, мени бир кёралмазча,
Не аман занитди заманынг.

Жокъ кибики да, ах, игилигинг,
Ол аман ишинг озгъандан.
Кесинг келирге бошамай эсенг,
Къагъытныдамы къызгъандынг?

САНГА ТАНСЫКЪДАН

И й н а р

Сюйгенчигим а Нальчикге кетгенд,
Ох, не келтирир саугъагъа?
Болмазлыкъ ишни акъылгъа алып,
Башым къалгъанды къаугъагъа.

Санга тансыкъдан, къарап турама,
Кёзлерими алмай, жюмешге.
Аллахдан сени тилеп турама
Дуниядан жашау юлюшге.

Сени суйюп, бир бек термилеме,
Сен ажалыма жарарча.
Экибизни да киногъа алсынла,
Дуния сейирге къарарча!

Мени суйгеним бир кёп жюрюйдю
Командировкагъа – элlege.
Ох, къан болмаса, башха жаумасын
Суйгеним къалгъан юйlege.

Къол жаулукъ этип, алай берликме,
Эсде тутарча, къолунда.
Машина аууп, хата болмасын
Айлана тургъан жолунда. *

1957

* * *

«Жиляр белгиле кзойгъанса манга,
Жилясам, санга жарармы?
Кюнюм таркзайып, ажалым жетсе,
Суратынг манга кзарармы?» —

Деп, жиляй, сарнай турлукъма, кюнюм,
Жаным дуниядан кетгинчи.
Манга бир оноу этсенг эди уа,
Халкъгъа мынча жыр этгинчи!

Ё л а л м а г ъ а н а м а н
э г е ч и н г

ЮЧЮНЧЮ ДЕФТЕР

САУДИЙХАН

АУРУУ ТАЛАГЪАН БИЛЕГИМ

Къарындашым Акатха

* * *

Жарлы атам «юйюн» бёкем салгъанды
Къыргъыз жеринде къабыргъа.
Мени «ата юйюм» эркин этмейди
Кавказгъа кетип къалыргъа.

Мени «ата юйюм» къыргъыз элдеди,
Мен да ол элге бармасам,
Ата юйюмю къурутхандыла,
Къыргъызда жолну салмасам.

Кавказгъа энди мен термилмейме,
Манга энди Кавказ жарамаз,
Туугъан элиме, барып, жиясам,
Юйюмден адам къарамаз.

Хорлукъгъа жетип, ажашып кетсем,
Ташадан къайтып келалмам.
Башым сагъышда, кёзюм байланып,
Жатхан жерлерин кёралмам.

Багъалы Кавказ эрши кёрюндю,
Ата-ана, жангыз билегим,
Кавказгъа угъай, Меккагъа окъуна
Тартдырмайды энди жүрегим.

* * *

Кавказгъа барыр оноу этиученг,
Кавказны ауузгъа алгъанда.
Ётюрюк айтып, къайры букъгъанса,
Тенглеринг кетип баргъанда?

Аман дуниядан юлюшсюз болдунг,
Къадаргъа неге жалындынг?
Тилегинг толмай, айтханынг болмай,
Сен къара жерге салындынг.

Халкъ жырла айтхан сунуп тургъанбыз,
Сен жазгъанынгы билалмай.
Эгечинг ёллюк, дефтеринг айтды,
Кёз жашларынгы тыялмай.

Мутхуз суратла алдырыучу эдинг,
Алдыргъанынг да къуранмай.
Суратынг къайдан жарырыкъ эди,
Жанынг, санларынг къууанмай?!

Ёксюзлей къалып, оноусуз болуп,
Ауруу талагъан билегим.
Атанг, ананг дарман табарелле,
Жарылсын мени жүрегим!..

1957

* * *

Жангызны аты кыйын болады,
Дуниягъа жангыз туумасын.
Туугъан эсе да, ышанып турмай,
Жанына нёгер сурасын.

Туумай кългъан а мен болгъа эдим,
Сен да кълмадың мени ючюн.
Жарлы жангызым, жыр билмеучю эдим,
Энди жырлайма сени ючюн.

Жыр да, жияу да бирди, ах кюнюм,
Ичинде оту болгъаннга.
Жияп жарсыса, салкъын кёрюнюр
Жюреги кюйюп баргъаннга.

Бу аман дуняны сен дуня сунуп,
Дуниягъа бир бек термилдинг.
Жашауну халын, къалайын билмей,
Сен жашлай жерге кёмюлдюнг.

Бузулмай, сакълап тургъан юйюме
Барыр жолуму унутдум.
Мында атам, анам да боллугъелле,
Анда юйюмю да къурутдунг.

Не ёлалмадым, не кеталмадым,
Къыйын ишлеге жиядым.
Мен сынагъанны — жан сынамасын,
Кёп къыйынлыкъла сынадым.

Жаратхан Аллах, ююш бермединг,
Жарлыны, къыйнап, жиятдынг.
Тюзлюк ючюн сен ата-анама,
Къадар, не кюнле сынатдынг?

Ажал сунмайма, къадар сунмайма
Аман аурууну заранын.
Ахшы Аллах, манга нек сынатаса
Дунияны къыйын къадаарын?

Атынгы айтып, терек орнатдынг,
Кёргенлей, ичим бурады.
Аллына барып, тилеп жиясам,
Манга сёлешмей турады.

Жансыз терекни манга нек къойдунг,
Терегим неме жарасын?
Амалым жетип, сени излесем,
Терегинг къалай къарасын?!

Терекчигинги даулап жияйма,
«Сен да бир жалгъан чакъдынг! — деп. —
Ах, билегимлей, чапыракъ этип,
Сен да замансыз акъдынг!» — деп.

* * *

Харам дунияны аты айтылмасын,
Дунияда неге къалайым?
Ёлюмден сора, ахшысы жокъду,
Ёлюмге боюн салайым.

Ата-ананы аманатларын
Ёлюм сыйырды, базынып.
Мен, жангызымы тилей, Аллахны
Эрикдиргенме, жалынып.

«Жюрегим, жарыл!» – деп жияйма да,
Жиягъанлыкъгъа, ёлалмай,
Адыргы болуп къарайма санга,
Жатхан жерингде кёралмай.

Кетер чагъында аллынга чакъырдынг,
Кетеригинги сездирмей,
Бир къарагъанлай, билдирип къойду,
Учарыкъ жанынг, тездюрмей.

Къолума къусхан жылы къанынгы
Къалай этерге билмедим.
Ахыр тылпыуунг сезилген чакъда
Ана болушлукъ изледим.

Ёлмеген жаным, тыялмадым да,
Башынгы артха тартханда,
Къыйналгъан болур эдинг, мен, жияп,
Кесими юсюнге атханда.

Ийманны айтып, мен жиягъанда,
Ариу кёзлеринг къалтырап,
Тасха бермеген ариу санларынг,
Бошайып къалды, саркъылап.

* * *

*Муну алгъан эгеч, къарындаш эм
суйген тенглери!*

*Бу тарыгъыу жарсыуладан кёчюрюп
алсагъыз, ол алгъан затыгъызны атына:
«Аты ёчюлген жарлыны сёзлери», – деп,
унутмай, атын жазыгъыз.*

*Муну сизге жазгъан –
ж а р а у с у з, а м а л и з л е -
г е н ж а р л ы э г е ч и **

ЭСГЕРТИУЛЕ

Мен оюм этгенден, Акатны китабына эсгертиу сёз керекди. Бир кѡауум шартны белгилемей кѡйсакъ, бу этилген иш чола кѡаллыкъ сунама. Аны айтыр кереклиси, биринчиден, Акатны кѣчгюнчюлюк назмуларыны иги кесеги бизге юзюк-юзюк жетгенлери бла байламлыды. Андан сора да, «Жарлы жаныма», «Кѡалгѡанымда акъ чатырны ичинде», «Айтыш», «Нарт Кѡойчугѡа» дегенча, бир-бир назмуларыны эки-юч тюрлюлери болгѡанындады. Чапыракъ кѡагѡытланы бирге жыйышдыргѡанда, ала эки да, юч да дефтер боладыла. Китап дефтерлеге ол себепден бѣлюнигенди.

Биринчи дефтерге Акатны кѣчгюнчюлюк кѡыинлыгѡы бла, Ата журтха тансыкѡылыгѡы бла байламлы назмулары киргендиле.

Экинчи дефтери – «жарыкъ» дефтери – сѡймеклик назмулары, ийнарлары, орус тилден кѣчюргенлери, Кѡыргѡыз жерине ыспасы, ыразылыгѡы...

Ючюнчю дефтерге – кѣчгюнчюлюкде жашлай ѣлген Акатха эгечи Саудийхан этген кѡйле салынгандыла.

Акат кѡагѡыт бла ишлеген назмучуду, ал сезимин кѡагѡытха тюшюрюп кѡюуп, ызы бла уа жазгѡанын напчалап, сѣзюн, тизгинин буруп, тюрлендирип, жюрек кѡчюу бла жыр ишлеген. Бир сѣзюу, бир тизгини эки-юч тюрлюу жазылып тюбеген жерлери барды. «Ишчи дефтери», «таза дефтери» дерча, кѡагѡытлары алайдыла. Ахыр кере тюрлендиргени, «мажалы», баям, бу болур эди деп, назмулары китапха алай бла

сайланып алыннгандыла. Ол себепден бир-бир назму тизгинлери, газетде-журналдача болмай, китапда башхаракъ жолугъургъа боллукъдула. Бу былай некди деп, анга гурушха этерге сылтау жокъду. 1994 жылда «Минги-Тау» журналда мен Акатны бир бёлек назмусун басмалагъан эдим. Аллай назмучу табылгъанына асыры къууаннгандан, бир-бир назмуларын, Акатны артдан табылгъан башха кёол жазмалары бла салышдырып къарарча болмай, ашыгъышлы басмалагъан эдим. Китап деген затынг – ол, сёзюнгю ташха жазгъанча, бир ёмюрлюк затды. Ол уллу жууаплылыкъны, сакълыкъны да излейди. Кеси затынг болмай, биреуню аманатын толтурама десенг а – бютюнда! «Айыбы» боюнунга жюкленеди. Бу жумуш да ол сезим бла этилгенди...

Акатны эки-юч тюрлю назму ёлчемде жазылгъан, магъаналары, солуулары да бир бирден башхаракъ болгъан, алай къагъытха, бир назмуча, бир бири ызындан тизилип тюшген чыгъармалары бардыла. Айтыргъа, «1948 жылдан 1956 жылгъа дери» деп, бёлмей, ат зат бермей, башха-башха жырларын бир бири ызындан сырып къойгъаны. Акат алай не себепден этгенди – къагъыт къытлыкъданмы, башха сылтауу болупму – аны биз бюгюн шарт айталмабыз. Аллай назмулары, айхайда, энчи-энчи чыгъармалача басмаланадыла. Сёз ючюн, бир ненча назмусун, бирикдирип, «Къарыусуз жыллада» деген аты бла «1944–1945 жыллада» деп жазып къойгъанды. Ол чыгъармасы, магъанасына, жазылгъан халына, солуу айландыргъанына, ол угъай – шакъысыны къалынлыгъына, жукъалыгъына, тюрсюкюне дери да дейим, – бары да эсге алынып, ыхы, назму ма былайда башланып, былайда бошала кёреме деп, бёлюм-бёлюм этилгендиле, Акат, «бу назму» деп, барын да бир сёзге сыйындырып къойгъан эсе да. Ол тукъум «сугъанакълыкъ» Акатны жазгъанларына

аз да тасха тюшюрмейди, бютюн шартыракъ, ачыгъы-
ракъ этген болмаса.

Айтханымча, сёз ючюн, «1946–1953 жыллада» деп салынып эсе да, чыгъарманы магъанасы, хапарлау ызы бир эсе, жазылгъан халында, бир чыгъармача басмаланады.

Акат иги кесек назмусуна, «Сюймеклик жыр» деп, бир ат берип къойгъанды. Аланы бир бирден айырт-
лар ючюн, жырны магъанасына кёре, ичинден алы-
нып не жангы ат берилгенди, не да, биринчи тизгини
ат орунуна тамамды деген акъылда, атсыз басмалан-
нганды.

Дагъыда бир шарт. Къайсынны Экитомлугъу
1958 жылда Нальчикде чыкъгъанды. Акат 1957 жыл-
да Къыргъызстанда ёлгенди. Акатны дефтерлеринде
уа Къайсынны «Сюймеклик» назмусу жазылыпды.
Дефтерине не заманда жазылгъанын да белгилеп
(1956, 21-чи май). Энди соруу: Акат Къайсын бла
таныш туююл эди эсе, Къайсынны назмусун Акат
къайдан алып жазгъанды? Ол соруу ачыкълай къа-
лады...

Къалай-алай болса да, Акат ол жыллада Къайсын-
нга, аны акъылына-эсине, фахмусуна эс бёлгени, ким
болгъанын, ким боллугъун да сезгени кёп затны
юсюнден айтады...

Къайсынны назмусун эниклеп, Акат кеси да ал-
лай ушаш назму жазып, Къайсын бла поэзия ушакъ
этгенди... Акатны «Сукъланыу» деген назмусуну
юсюнде да аллай оюм жатады. Акат, баям, Къайсын-
ны юсюнден бир тынгылы зат жазар акъылда эди.
Ол мураты, эшта, жартылай къалгъанды. Не себепден
айтама – Акатны дефтерлеринден биринде Къайсын-
нга аталгъан «чий» да, «бишген» да назму тизгинле
бардыла. Чийи: «Мен а, Къайсын, сукъланама акъы-
лынга, Билиминге, сени фахмулу ишинге». «Биш-
гени» – бу китапда эки тизгин («Сукъланыу»).

Тизгинле, «Минги-Тау» (1994, № 2) журналдача болмай, назмугъа ушашлыкъларына (рифмаларына) кёре сайлангандыла.

Эгечи Саудийхан Акатны дефтер бетлерине: «Къор болайым, кир этмей, къарап окъугъуз, бармакъ бла жазыуну юсюн сыйпамагъыз...» – деп, бошдан тилей болмаз эди: дефтерлеге заман мухурун салгъанды, ала чапыракъ-чапыракъ болгъандыла, седирегендиле, кёп сёзю «сыйпалгъанды», кёп тийилгенден, онгуп, саргъалып, ашалып тауусулгъандыла... Алайлыкъ бла бузулгъан назму тизгинле, не медет, бу китапдан тышында къалгъандыла. Бу китап Акатны чыгъармачылыгъын тинтген илму китап болгъан болса, ол тукъум затланы юлгюле бла толу ачыкъларгъа да болур эди. Былайда уа, жарсыугъа, аллай амал жокъду. Бери тюшген бу неда ол назмуну юсюнде Акатны кеси белгилеп къойгъан шартла неда китапны жарашдыргъанны эсгертири зат болса, мындан тёбен айтыла барлыкъды.

БИРИНЧИ ДЕФТЕР

«Бизни элибизни тёбен жанында...» – «Бу жырны мен къарыусуз жыллада такъдым. Кёчюп келгенде, Кёк-Мойнок совхозда ач, жаланигач, ауруу, иш къыйынлыгъы – барысы да бир болуп, амал-мадар болмай айланган амалсызлыкъда тизгенме. 1944–1945 жыллада болгъан къыйынлыкъда. Мен ёмюрюмде, назму-жыр болуп, биринчи ушатханым бу эди», – деп жазгъанды Акат бу назмусуну тюбюнде. Ол назмусу бла бирге «*Бизни атла бла ишге сюрелле*» дегени да айтылады. Айтханы экисини да юсюнденди.

Кесим тюшеме эсима – Акат бу назмусуну башында былай белгилегенди: «Бу жырны мен кесими юсюмден жазама. 1953, 1954, 1955 жж.». Назму

«Минги-Тау» (1994, №2) журналда «Кесим кесиме» деген аты бла басмаланнган эди.

Атамы сёзлери – Назмуну аягъында быллай сёзлери барды: « Бу сёзлени айта тауусулду. Атам 1884 жылда туугъанды, 65 жыл жашагъанды. 1949 жылда дуниядан кетгенди. Анам 1899 жылда туугъанды, 54 жыл жашагъанды. 1953 жылда, сентябрьни 21-де дуниядан кетгенди».

Дуниядан саулай кетген атам – Назму «Унутмам, атам, жаңынгы» деп, 1994 жылда «Минги-Тау» журналны редакциясы берген аты бла басмаланнган эди. Къол жазмада: «Атама кесим такъгъан жырны 1955 жыл бошадым», – деп жазылыпды.

«Ох, кыйынлыкъдан озмагъан жаным...» – «Бир тюш кёргенме» деген назму бла бир бетде жазылгъаны себепли, энчи аты-зат болмай, бир назмуча басмаланнган эди. Кеси бир энчи чыгъармады.

Ойнап ёсмедим – Къол жазмалада «Кёп кёрдюм» деген аты бла да тюбейди.

Шыкъы – Дефтерлерини биринде «Туугъан элим» деген аты бла да бериледи. Эштада, жартылай къалгъан чыгъармаларынданды. Сёзлерин шарт чыгъаралмагъаныбыз себепли, ахыр кесеги китапха тюшмегенди.

Дефтерни аягъында – Акат ёлгенден сора табылгъан дефтерлерине эгечи Саудийхан жазып къойгъан сёзледен.

ЭКИНЧИ ДЕФТЕР

Сюймеклик – Къайсынны «Сюймеклик» деген назмусуна (Экитомлукъ китабы, 2 т., 147 б.) кёре жазылгъанды. Къайсынны ол назмусу, Акатны дефтеринден алынып, «Минги-Тау» (1994, № 2) журналда басмаланнган эди.

Сукъланыгу – Муну юсюнден башында айтылганды. Къайсынны «Сукъланыгу» деген назмусу 1958 жылда Экитомлугъунда (2-чи т., 259 б.) басмаланган эди. Акатны дефтерине уа, Къайсынны китабы чыкъгъынчы, 1956 жылда тюшгенди.

«Къыргъызыны жоргъа атына минип...» – «Минги-Тау» журналда редакция берген аты бла «Жыр» деп басмаланган эди. Къол жазмада атсызды.

Урушдан къагъыт – Сюйгени урушха кетип, аны сакълагъан къызгъа атап, Акат назму этгенди, ол аскерчи жашны атындан, Акат кеси урушда болмагъанды. Аминат ким болгъаны тохташдырылмагъанды.

Мудах кюнюмде – Акат бир-бир назмуларын къызланы атындан этеди. Ала тилепми, жюреги айтыпмы, къайдам. Аллай жырларынды.

Аскерчини сюйген къызы этген жыр – «Орусчадан кёчюрюлгенди», – деп, Акат кеси алай белгилейди. Къайдан, кимден – алыкъа шарт тохташдырылмагъанды.

Нарт Къойчугъа – «Къарт Чобаннга» деген аты бла башха тюрлюсю барды.

«Къалгъанымда акъ чатырны ичинде...» – «Бу назмуну 1956 жылда 15-чи майда жазгъанма, Дебожну (Баям, Дебошну болур. – А. Б.) къошуна барып келгенлей. Колхозда мал бакъгъанына, аны кёп махтау алгъанына, малларыны семизликлерине сукъланып». Назмугъа Акат кеси аллай эсгертиу этеди. Дебож ким болгъаны тохташдырылмагъанды.

Махтау иеси Солтанланы Асхатха – «Бу назмуну 1956 жылда 1-чи августда Асхат Москвагъа барып келгенине такъдым», – деп ангылатады Акат кеси.

Айтыш – «Бу жыр орусчадан кёчюрюлгенди, 1956 жылда 1-чи июльда». Акат аллай эсгертиу этеди. Назму «Мени тенгим», «Къыз айтады» деген атлары

бла да тубейди. Хар биринде башхаракъ айтылгъан тизгинлери барды.

Санга тансыкъдан – Баям, къызы атындан этилген жырларынды.

«Жиляр белгиле къойгъанса манга...» – Акатны эгечи Саудийхан къарындашыны дефтерлерине жазып къойгъан сёзледен. Саудийхан, Хочуланы Ахмат деген жашха эрге чыгып, Ата журтунда ариу юйюр къурап, 1993 жылда Яникой элде ёлгенди.

БАШЛАРЫ

А. Бегий улу. «Биз мында ёлюп къаллыкъ туюлюбюз...»	5
Акат. Малкъар тилде!	13

Биринчи дефтер

КЪАРЫУСУЗ ЖЫЛЛАДА

«Бизни элибизни тёбен жанында...»	15
«Бизни атла бла ишге сюрелле...»	17
«Жаратхан Аллах, бизге кюн чыкъсын...»	18
Кесим тюшеме эсима	19
Атамы сёзлери	21
Дуниядан саулай кетген атам	22
«Жашайбыз къара дунияда алай...»	24
«Кёрюп турама: жаш адам ёлсе...»	25
Жарлы жаныма	26
Бир тюш кёргенме	27
«Ох, кыйынлыкъдан озмагъан жаным...»	28
Ойнап ёсмедим	29
Шыккы	30
Бизни таула	32
Келип тюшдюк Къыргъызгъа	33
«Биз мында ёлюп къаллыкъ туюлюбюз...» . . .	35
Дефтерни аягъында	36

Экинчи дефтер

КЕЛЕЧИ ЖЫРЫМ

Суюмеклик	37
Сукъланыу	38
Къыргъызгъа	39
«Къыргъызны жоргъа атына минип...»	40

«Мен сюеме, Къыргъызстан...»	41
Урушдан къагъыт	42
«Бир такъыйкъаны кетмейди эсимден...»	43
«Суу бойнунда, жашил жалпакъ тёрюнде...»	44
Холамлы къызгъа	45
Мудах кюнюмде	46
«Эки суйгенни бир жерде кёрсем...»	47
«Бир иги кюнюм болуучу эди...»	48
Ахтынган къызчыкъ	49
«Сени таныгъанлы, бир къууанмайма...»	50
Келечи жырым	51
Ийнар	52
Лакъырда	54
«Кесинги суйген сунаса, харип...»	55
Аскерчини суйген къызы этген жыр	56
Уясыз къуш	58
Жаш терекчигим	60
Къанатлы атчыгъыма	61
Нарт Къойчугъа	62
«Къалгъанымда акъ чатырны ичинде...»	63
Махтау иеси Солтанланы Асхатха	64
Сайлагъанма	66
Айтыш	67
Неди муратынг?	70
Санга тансыкъдан	71
«Жиляр белгиле къойгъанса манга...»	72

Ючюнчю дефтер

Саудийхан

АУРУУ ТАЛАГЪАН БИЛЕГИМ

«Жарлы атам «юйюн» бёкем салгъанды...»	73
«Кавказгъа барыр оноу этиученг...»	74
«Жангызны аты къыйын болады...»	75
«Не ёлалмадым, не кеталмадым...»	76
«Харам дунияны аты айтылмасын...»	77
«Муну алгъан эгеч, къарындаш...»	78
Эсгертиуле	79

ISBN 576801963-4

9 785768 019631

Литературно-художественное издание

Шаваев Акат Хамзатович

ЗНАК

*Стихотворения, песни-плачи,
лирические песни*

На балкарском языке

Составитель

Бегиев Абдуллах Мустафаевич

Редактор **М. Я. Гузиева**

Художник **И. Я. Кушхова**

Художественный редактор **Ю. М. Алиев**

Корректор **М. М. Ульбашева**

Компьютерная верстка **А. А. Гарибова**

Лицензия ИД 05895 от 21.09.01

Подписано в печать 20.02.04. Формат 70х90^{1/32}

Бумага офсетная № 1. Гарнитура школьная

Печать офсетная. Усл. печ. л. 3,22

Уч.-изд. л. 2,38. Тираж 500 экз. Заказ № 32

Издательство «Эльбрус»

Нальчик, ул. Адмирала Головки, 6

Полиграфкомбинат им. Революции 1905 года

Мининформпечати КБР

Нальчик, проспект Ленина, 33